

ROMII - CONSTRUCȚIE IDENTITARĂ. CAZUL COMUNEI CRISTIAN, JUDEȚUL SIBIU

**The Gipsy
Population -
constructing the
Identity. The Case of
the Village Cristian**

ALEXANDRU BĂLĂSESCU

This presentation illustrates the strategies of constructing and negotiating the identity of the Gipsy population from Cristian - a village in the center of Romania. The ethnic structure of this village has entirely changed in the early 90s, when the predominant Saxon population has emigrated to Germany. This caused a dynamic phenomenon of restructuring the groups of population in Cristian and gave birth of new ways of legitimization for old and new groups involved in it - the Gipsies playing an interesting role within.

Argument

1 996, Iunie, Cristian, județul Sibiu. Un sat care poate stârni curiozitatea oricui are timp să se aplece asupra cotidianului. Arhitectură specific săsească, oameni în general sobri, dar dispuși spre comunicare și un loc aparte: Dallas.

Mă aflu aici în cadrul practicii de vară împreună cu echipa *Observatorului social*. Din primele "recunoașteri" ale terenului am fost atenționați de către săteni să nu mergem seara în Dallas și să fim atenți căci acolo locuiesc tiganii¹. Evident că unul din primele drumuri le-am făcut într-acolo. Este o zonă bine delimitată de sat prin calea ferată. Arhitectura urmează aceeași linie numai că locuințele au un aspect neîngrijit, cu pereti exteriori murdari și scorojii și uneori cu geamuri sparte. Oamenii mă asaltează din toate părțile cu întrebări, sunt gălăgioși, copiii se învârtesc în jurul meu curioși să vadă aparatul de fotografiat și reportofonul, unii cerându-mi explicit să le fac poze. Ei sunt tiganii. Cel puțin aşa credeam... Am încercat să fac un chestionar, dar când am ajuns la

întrebarea referitoare la etnie, în grupul din jurul meu s-a stârnit rumoare. Cel intervievat spunea "român", cei din jur îl îndemnau să spună "țigan". Când l-am întrebat pe unul din cei care insistă ca subiectul să se declare țigan "ce sunteți dvs.?" el mi-a răspuns zâmbind "român", stârnind din nou rumoare și răsete infundate. Cum s-ar spune eram "în ceată". Ca oricare poate, plecam cu ideea că ei sunt tigani. Dar în acele momente am început să mă întreb că sunt ei de tigani? Sau cum sunt ei tigani, și de ce? Mai târziu, după ce am mai stat de vorbă cu ei am înțeles că răspunsurile la aceste întrebări sunt conținute în răspunsul la întrebarea când sunt ei tigani? Dar să nu anticipez...

Străinul absolut

Producerea socială a etnicului

Problema de la care pornește demersul de față este dată de identitatea etnică a țiganilor, și anume: în ce circumstanțe sociale se construiește și se face apel la acest fel de identitate și care este, în ultimă instanță, natura ei. Se pleacă de la presupoziția că, pe lângă latura sa etnică², aceasta se construiește într-un mod specific în interacțiunea socială. Socialul este un spațiu al ideologilor în sens largit, încărcat de semnificațiile vehiculate de și între actori sociali. Varietatea acestora și - în ciuda aparențelor³ - mobilitatea lor fac din spațiu social unul al negocierilor continue, iar din ideologie, un ansamblu de elemente definitorii extrem de instabil interior.

"Spațiul ideologiei este format din elemente nedelimitate și disparate, 'semnificații plutitorii', a carui identitate profundă (very identity) este 'deschisă', supradeterminată de articulațiile lor într-un lanț cu alte elemente - semnificația lor 'literală' depinzând de metaforicul surplus-semnificație."⁴

Identitatea etnică, ca și noțiunea în sine nu este cu nimic străină de spațiul ideologic, ci dimpotrivă, apare în multe cazuri ca "sublim obiect al ideologiei"⁵. De aceea este necesar, înainte de a expune pe larg dimensiunea empirică a lucrării, să se facă un scurt excurs în domeniul "etnicului".

În abordările acestei realități par a exista trei axe fundamentale⁶ care direcționează discursul. Una ar fi aceea care apropie etnicul de națiune - idee după care s-a construit ideologia statelor naționale -, cea de-a doua ar apropia etnia de criteriul biologic considerat a fi predominant asupra culturalului și socialului, iar cea de-a treia "... constă în a căuta raporturile sociale mascate, plasate în registrul mitic sau ideologic, prin recurgerea la noțiunea de etnie." (M. Wieviorka, 1994: 149). De regulă aceste trei axe le întâlnim întrepătrunse la nivel discursiv, fiecare dintre ele având contribuția proprie în construcția imaginii etnică. Cea de-a treia axă propune în fapt cizirea socialului în cheie etnică, fiind congruentă cu afirmația lui Roosens privind fenomenul discutat:

"... grupurile etnice sunt, înainte de toate, o formă de organizare socială în care participanții însăși folosesc câteva particularități culturale din trecut ce nu pot fi verificate istoric."⁷

Particularitățile culturale neverificabile istoric pot fi foarte ușor transferate în sau din categoria miticului sau sunt create în procesele de interacțiune socială tocmai pentru a da sens relației *interetnice*. Este foarte greu, dacă nu imposibil, a se face o delimitare strictă între etnic în calitate de realitate obiectivă și etnic ca produs social al interacțiunii. Pe această distincție ia naștere disputa dintre abordările esențialiste și cele interacționiste ale fenomenului luat în discuție.

Suportul mitic al reprezentării de sine și al reprezentării celuilalt generează ideologia ca fundament al normelor de interacțiune socială. Iată ce afirmă Wieviorka⁸ în legătură cu rasismul:

"Ideeia principală aici este că răsismul se bazează pe elaborări mitice ce constau în integrarea într-o singură și unică imagine a diferitelor elemente constitutive ale unei culturi naționale și în organizarea unei reprezentări a originilor acesteia."

Reprezentarea unitară stă și la baza reprezentărilor și diferențiilor etnice. Acestea pun în joc "...mecanismele obiective de diferențiere și mecanismele subiective de opozitie între sine și celălalt" (Bromberger 1988: 102), relație privilegiată în cadrul de analiză propus, bază a tuturor fenomenelor cuprinse în marea familie a etnicității. Distincția între cele două tipuri de mecanisme este mai greu sau mai ușor de făcut, funcție de nivelul de analiză la care ne plasăm. Astfel, la nivelul comunităților mici avem de-a face cu trasarea unor frontiere interioare pe criterii fluctuante, de aceea flexibile, frontiere ce sunt negociate continuu în interacțiunea socială. Această negociere presupune o mobilitate și variaabilitate mărită a mecanismelor de diferențiere, implicit granițe flexibile între obiectiv și subiectiv. Se poate afirma fără teama de a greși prea mult că, în cadrul comunităților mici, diferențele sunt în cea mai mare măsură construite pe criterii subiective. Relația directă, "face-to-face", conține în sine dezideratul diferențierii, de aceea satisfacerea sa se realizează independent de datele obiective. În aceste *răporturi cotidiene* găsim baza *ideologiei* în sens larg:

"... lărgire noțiunii de ideologie, care trimită atunci la un principiu generalizat de percepere imaginată a diferenței, la o reprezentare somatobiologică a Celuilalt, ce poate fi regăsită nu numai pe scena politică sau, eventual, în stat, ci și în diverse răporturi sociale, în viața de toate zilele, în limbaj, în presă - inclusiv în relatările cele mai banale ale acesteia și care alimentează atât doctrine și opinii, cât și acte concrete de discriminare, segregare sau violență."⁹

Deplasându-ne spre nivele supe-

rioare, se observă că mecanismele diferențierii au fost categorii de analiză predilecție pentru științele umane dintr-o anumită perioadă. În acest cadru au luat de fapt naștere noțiunile de "etnie" și "rasă", a căror construcție științifică le-a legitimat obiectiv. Chiar dacă există sau existau mecanisme *vizibile* de diferențiere, - culoarea pielii, fizionomie, ca să le amintim doar pe cele fizice - legitimarea științifică le-a conferit caracterul *obiectiv*. Sau, pentru a-l parafriza pe Bromberger, antropologia și geografia populară de astăzi le reproduc pe cele științifice de ieri.

Categoria etnică - ca și alte entități sociale sau comunități - subordonează individul prin apartenență, conferind-i caracteristici mai mult sau mai puțin reale ca apartenență la grupul respectiv. În cazul etniei aceste caracteristici sunt numite și "stereotipuri etnice"¹⁰, și joacă un rol important în construirea identității individuale ca apartenență la unei etnii date. S-a constatat că stereotipurile etnice sunt determinante¹¹ în cadrul raporturilor și interacțiunilor sociale, oamenii acționând de multe ori în funcție de acestea.

Cele mai multe dintre stereotipuri sunt achiziționate în perioada de socializare primară și pot fi sau nu determinate de interacțiunea directă. Stereotipurile fac parte din categoria mecanismelor subiective de diferențiere și sunt "angajate" în discurs ori de căte ori este necesar pentru a realiza delimitarea și distincția noii/ceilor. Acestea fac, prin modul lor de funcționare, ca oamenii să abordeze realitatea în termeni holisti, subordonând indivizi cu care vin în contact unuia din grupurile din care aceștia fac parte - de multe ori acesta fiind cel etnic. Este vorba în fapt de economia personală a fiecărui și de imposibilitatea abordării realității de către omul obișnuit exclusiv în termeni individualiști. Identitatea de grup sau comunitate subordonează individul unei unități preeminente dar, în același timp înlesnește posibilitatea comunicării. Nimeni nu este dispus ca, de fiecare

dată când întâlnește un alt individ, să pornească un demers cognitiv întru cunoașterea celuilalt fără a face apel la etichete sau la stereotipuri. Acestea sunt atribuite implicate în procesul de definire a unui grup social - proces denumit prejudecată.

"Prejudecata este un mod de a defini un grup prin atribute transsituational, interne grupului și care nu se manifestă prin acțiuni *ad-hoc*, dar pot precede cele mai multe dintre ele și, prin urmare, pre-defineste interacțiunea care se va menține cu grupul respectiv."¹²

Orice schimbare în cadrul ansamblului de atribute duce la o anumită modificare a prejudecății. Se pare însă că etichetele și/sau stereotipurile beneficiază de o inerție socială crescută, adică timpul lor de schimbare este destul de îndelungat - și coincide cu schimbările de ordin macro-social.¹³ Prejudecata ca modalitate de definire socială a grupurilor are la rândul ei o inerție crescută, prezervând astfel stabilitatea relativă a acestora.

Totodată, identitatea comportă două dimensiuni¹⁴ polare: dimensiunea personală și cea socială. Anumite situații favorizează manifestarea uneia sau altăia dintre aceste dimensiuni:

"Acesta sunt opuse pe un continuum. La un prim pol, denumit Eul sau variabilitatea, indivizii ar actiona pe baza caracteristicilor proprii (identitate personală); la celălalt pol, Grupul sau uniformitatea, indivizii ar actiona pe baza caracteristicilor comune (identitatea socială). Astfel continuumul situează separația dintre personal și colectiv în problematica identității sociale."¹⁵

Identitatea colectivă - și în particular identitatea etnică - conține însă și alte dimensiuni în afara stereotipurilor, etichetelor sau prejudecăților. Alături de studiul acestora s-a dovedit utilă o abordare științifică a *indicatorilor* ca "trăsături obiective ale diferențierii" (Bromberger, 1988: 90) și a *marcatorilor* ca "trăsături recunoscute și reținute de utilizatori ca sim-

boluri ale identității și alterității" (ibid.). Fenomenul etnic este unul dinamic, care presupune un continuu proces de negociere a simbolurilor și semnificațiilor antrenate, și evident o schimbare și alternare a celor trei dimensiuni ale etniei prezentate mai sus. Dacă indicatorii și stereotipurile pot beneficia de o stabilitate mai mare în timp, marcatorii sunt cei mai susceptibili de a se schimba în decursul interacțiunii, fiind foarte probabil ca, în funcție de situația socială, aceștia să difere succesiv. Marcatorii nu sunt numai reali - selecționați dintre indicatori - ci și fictivi, obiect al mitologiei sociale. Într-un cadru social în care identitatea etnică face obiectul unei continue negocieri, este normal ca marcatorii implicați să fie pe rând alții sau chiar să fie inventați, în cadrul acțiunii, unii noi. De aceea pentru unii cercetători etnia nu este decât suport al ideologilor, ea neexistând ca realitate în afara acestora.

Etnia este o categorie continuu negociată în cadrul interacțiunii sociale. În același timp ea apare și ca obiect al ideologiilor, amintind cotidianul ca sursă a acestora. *Indicatorii, stereotipurile și marcatorii* sunt termeni ce definesc etnia. Mobilitatea lor este diferită, cea mai ridicată aparținând celor din urmă, angajați de altfel în procesul de negociere etnică.

Etnicul între holism și... holism

Intr-o parte din lucrările importante¹⁶ scrise și apărute la noi care tratează problemele legate de etnic și etnicitate în general cu aplicații în cazul particular al țiganilor, în capitolul dedicat principiilor cercetării de această natură, întâlnim o poziție esențialistă asupra etniei, îngrijoratoare, dar de loc surprinzătoare. Se disting aici două atitudini privitoare la problemele etnice în "societatea actuală": universalista, integratoare, în care accentul cade pe "cosmopolitismul" omului modern,

caracterizat marginal de apartenența etnică, și *etnicistă* în care acțiunea socială are în vedere în primul rând, acest criteriu de distincție. Această distincție păcătuiște prin însăși... holismul ei, omițând în principal influența acțiunii individului singular, fie el cosmopolit sau nu.

În primul rând se pierde din vedere una din principalele caracteristici ale modernității, anume individualismul ce dă posibilitatea "alegerii radicale" (termenul îi aparține lui A. Giddens) inclusiv sau mai ales în ceea ce privește identitatea - coa etnică având locul ei. "Cosmopolitismul omului modern" nu se caracterizează prin ignorarea sau marginalizarea ideii de etnic.

"Marca provocare pentru perioada modernă, și primejdia specială pe care o reprezintă ea, a fost că, acum, omul s-a confruntat pentru prima dată cu un alt om, însă fără protecția unor circumstanțe și condiții diferite."¹¹

Această situație ia nastere prin dispariția principiului holist¹² de subordonare a individului unei entități superpusă (grupul de apartenență). Din această perspectivă, pentru unii autori, trecerea de la tradiție la modernitate - în spătu la renunțarea la identitatea supraordonată - duce la apariția unor mecanisme compensatorii de diferențiere și negociere cu Alteritatea, în care s-ar încadra atât acțiunile "soft" ca atitudinea etnicistă, ca și cele "hard" - racismul:

"Distincția dintre holism și individualism fi-dă lui Dumont cheia cîrgerenței racismului ca fenomen ideologic pur și simplu, pentru că el constată că trecerea de la un curent la altul deschide calea racismului (...) racismul se dezvoltă în Statele Unite, notează Dumont, odată cu suprimarea sclaviei și dispariția distanței pe care acasta o implică și doar racismul o poate reconstituiri."¹³

În aceeași măsură, o abordare sau o atitudine etnicistă asupra realității poate echilibra într-un fel absența unor criterii fixe de negociere cu Celălalt, căt și imposibilitatea încadrării acestuia în categorii

fixe. Universalismul și etnicismul sunt fate ale aceluiași fenomen, iar lucrările potrivite îi lipesc o abordare analitică a problemei, din perspectiva acțiunii individuale.¹⁴ Trebuie luat în seama și faptul că societatea românească trece la ora actuală prin un astfel de proces de transformare descris de Dumont. Aceasta perioadă este prin urmare favorabilă sparării fenomenelor de tipul celor menționate.

Revenind la distincția holism/individualism, în societățile holiste atât categoriile alterității cât și - dacă se poate spune așa - modul social de relaționare cu acestea erau prescrise în chiar definirea apartenentei de un grup anume. Cu alte cuvinte, normativitatea fiecărui grup conținea și modul de tratare cu apartenenții anumitor altor grupuri. În societățile moderne, acțiunea socială e condiționată de relaționarea individuală. În acest sens societățile individualiste sunt caracterizate prin emergența normelor de la nivel individual spre cel macro-social. Atitudinea în față Celălalt nu mai este prescrisă normativ, ci norma interacțiunii cu alteritatea se naște din agregarea acțiunilor și atitudinilor individuale în această situație. Bineînțeles că cele descrise mai sus sunt o prezentare idealizată a stării de fapt. Ceea ce trebuie reținut - și ceea ce interesează în mod special în lucrarea de față - este faptul că la nivelul microsocial este posibilă și are loc o negociere identitară din perspective și cu scopuri diferite.

Acstea ar fi o parte din motivele pentru care problemele legate de identitate în general și de identitatea etnică în special necesită o abordare care să ia în considerare nivelul de acțiune individual¹⁵ - locul de fapt în care identitatea (și ideologia ascuțită) ia naștere.

Romii, scurtă privire de ansamblu

Romii în Europa...

Această etnie aparte este originară din Asia, mai precis dintr-o zonă a Indiei și

a pătruns în Europa, firesc, de la Est spre Vest. Informațiile privind atât apariția și răspândirea lor pe acest continent cât și originea lor erau destul de inexacte, romilor lipsindu-le o cultură scrisă. De aceea găsim primele lor atestări în documente ale culturilor și regiunilor prin care au trecut. Din Grecia datează primele documente care descriu grupuri de *tîngani*, semnalată la începutul secolului al XII-lea. Tot în acest secol, unele documente grecești din Italia meridională fac referire la *tîgani*. În secolele următoare (XIII și XIV), ei se răspândesc în Valahia (actualul teritoriu al României) și Boemia, pentru ca apoi să pătrundă treptat în întreaga Europă²¹. Originea lor însă a fost cvasinecunoscută - de unde și varietatea denumirilor care li s-au dat - până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când lingvistii au descoperit faptul că limba romanește este apropiată de sanscrită.

"... este o limbă din India, apropiată de sanscrită, din care este derivată. Migrările s-au făcut începând din India, fără nici o îndoială între secolele al IX-lea și al XIV-lea. Lingvistica permite de asemenea, prin examenul vocabularului și structurilor gramaticale ale dialectelor *tîganilor* din diferite țări, formarea unei idei asupra itinerariilor urmate în timpul migrației și vine să completeze și să confirme datele arhivelor."²²

Modul lor de viață nomad, diferit față de normele europene sedentare, ca și cultura lor diferită au fost sanctionate negativ de populațiile băstinașe, prin marginalizare, segregare, discriminare²³ dar și prin măsuri de integrare și asimilare.

Volumul populației de romi din Europa este destul de greu de estimat, pe de o parte datorită mobilității lor spațiale (nu toți *tîganii* s-au sedentarizat) cât și datorită ezitării lor de a se declara ca apartenenți la această etnie. Pe de altă parte, este greu de apreciat cine este și cine nu este *tîgan*, criteriile de identificare fiind instabile și discutabile. Pentru statele membre ale Con-

siliului European, se estimează o populație minimală de peste un milion de romi. Dintre acestea menționăm:

Grecia: de la 90 000 la 120 000 de persoane;

Spania: de la 300 000 la 450 000 de persoane;

Germania: între 55 000 și 65 000;

Elveția: între 12 000 și 15 000;

Norvegia: de la 250 la 500 de persoane;

Franța: de la 220 000 la 300 000 de persoane, etc.

Și în România

Volumul real al populației de romi din România este de asemenea dificil de estimat. Datele recensământului din 1992 indică un număr de 409 723 de romi, aproximativ 1.8% din populația totală a României. Aceasta reprezintă cifra calculată pe baza autoidentificării ca apartenență la etnia respectivă. În lucrarea *Tiganii între ignorare și îngrijorare* (coord. Elena și Cătălin Zamfir) se face o estimare a populației de romi în funcție de mai mulți factori (v. pp.59-63) - inclusiv heteroidentificare²⁴ - avansându-se o cifră cuprinsă între 819 446 (3.6% din populația totală) și aprox. 1 000 000 de persoane (4.3% din întregă populație a României).²⁵

Existența *tîganilor* în România este atestată documentar începând cu secolul al XIV-lea în actele de donație sau vânzare și cumpărare de terenuri:

"B.P. Hașdeu"²⁶ a demonstrat că donațiile către mănăstirile Vodita și Tismana atestate de documente din 1385 și 1387 au fost făcute "...în aceeași epocă în care împăratul sărb (Etienne Duschan) doară alți *tîgani* mănăstirii Archange de Prizren, ceea ce înseamnă în jurul lui 1348...", fapt care împinge venirea *tîganilor* în Europa în jurul anului 1300.²⁷

Sursa venirii lor este incertă; după unii autori romii au fost sclavi ai tătarilor și au sosit odată cu aceștia în timpul invaziei

în Europa (v. E. Pons). În Tara Românească și în Moldova ci au avut de la început statutul de sclavi (ai domitorului, ai clericului sau ai boierilor). Aceasta îl lipsea de o serie de privilegii, de dreptul la proprietate și - evident - de dreptul de a cultiva pământ propriu, exogamia fiind și ea interzisă informal (căsătoriile mixte erau împiedicate, fiind privite ca mijloc de a scăpa de sclavie). Sub influența și ca o consecvență a ideilor și reformelor liberale începute în secolul al XVIII-lea, în 1837 tiganii sunt improprietați și capătă statut de oameni liberi în Valahia (după E. Pons).

În Transilvania situația lor a fost substanțial diferită. Politica Imperiului cu privire la romi a fost una asimilaționistă, incluzând o serie de interdicții asupra modului lor nomad de viață:

"Maria-Teresa le interzice să locuască în căruțe sau corturi și îi obligă să-și construiască locuințe fixe. El își pierd inclusiv numele (*cigani*) și sunt numiți "țărani noi" sau "Maghiari noi". Le este interzisă limba și sunt obligați să adopte dialecul și costumele oamenilor de la țară. Circulația dintr-un comitat ... în altul nu este posibilă, decât pentru cine posedă un pasaport. Copiii sunt luati de la familiile lor pentru a fi încredințați țărănilor sau pentru a fi crescuți în orfelinat. Aceste măsuri nu au fost aplicate riguros întotdeauna și, după moartea Mariei-Teresa, mulți tigani și-au reluat modul lor de viață caracteristic."³²

Aceste particularități și-au pus în mod cert amprenta asupra modului de viață și reprezentărilor asupra tiganilor din diferite regiuni ale țării. De reținut este că datorită acestor condiții, romii au un status percepțion inferior, de aici tragăndu-și rădăcinile atitudinea discriminatorie față de ei:

"Sclavia a rămas prezentă în mentalitate și influențează permanent optica gadjii³³-lor asupra acestor comunități. Răsismul și prejudiciile unui mare număr de români își găsesc o parte din origini în această perioadă a istoriei și chiar și astăzi identitatea tiganilor este percepță în ter-

meni de inferioritate."³⁴

În același timp, în Transilvania tiganii au fost aduși să colonizeze satele sășești după deportarea populației germane la sfârșitul celui de-al II-lea război mondial. Acest fapt a avut influențe multiple asupra conviețuirii interetnice în satele din această zonă a țării ce vor fi discutate dețaliat.

În perioada comună, politica oficială cu privire la romi a fost una asimilaționistă, dublată de o necunoaștere sau minimalizare a caracterului etnic al identității tiganilor. Acest fapt avea în același timp un suport ideologic și unul practic. Fundamentul ideologic se află în teoria marxist-leninistă după care etnicul "...se fondează mai puțin pe factori obiectivi cât pe o anumă conștientizare etnică considerată a fi subiectivă și de aceea secundară". (E. Pons, 1985: 37).

Cerintele de modernizare și politica promovată în acest sens de regimul trecut, ca și modul specific de viață al romilor³⁵ - care nu corespunde cerintelor respective - a făcut, în opinia lui E. Pons, identitatea lor să fie gândită în termeni sociali:

"... tiganii sunt percepți ca elemente alogene ce trebuie romanizate, în vreme ce identitatea tiganilor este asimilată unei culturi a săraciei și subdezvoltării. Cunțul *tigani* exprimă printre altele o noțiune peiorativă relativă la un nivel scăzut de viață și la absența puterii politice. Asimilația acestor comunități apără deoarece dublu nevoie, nu numai pentru că tiganii au o cultură distinctă față de cea românească, dar mai ales pentru că acest mod de viață este sinonimul unui statut social inferior și constituia în ochii regimului o frână în modernizarea țării."³⁶

Discursul public cu privire la tigani a avut o influență importantă asupra modului în care ci sunt percepți, alături de caracteristicile lor etnice. Se pare că aceasta a fost într-adevăr una din cauzele ce au determinat considerarea identității lor ca

fiind una socială.

Pe de altă parte pot fi enumerate și alte elemente ce țin de specificitatea romilor care duc la un mod aparte de identificare și identitate a lor (sau la dificultăți în definirea acesteia). Este vorba de marea lor varietate, existând mai multe categorii în care aceștia se împart³. Totodată romii nu au un teritoriu național sau simbolic de la care să se revindice, nici o religie sau confesiune comună care să acționeze ca spațiu simbolic comun de raportare. Ca o consecvență a acestui fapt, ideea identității integratoare poate fi slabă chiar și - sau mai ales - în rândul lor. Toate aceste elemente contribuie la formarea imaginii de *străin absolut* pentru apartenenții acestei etnii. Aceasta presupune atribuirea romilor de către non-romi a tuturor caracteristicilor negative, ale non-umanului, pentru a le crea o identitate integratoare și controlabilă. În același timp tiganii pot avea o identitate fluctuantă, așa cum este prezentată în lucrarea coordonată de Elena și Cătălin Zamfir.

După 1989 asistăm la o revigorare a conștiinței etnice a tiganilor - în opinia unor autori. În opinia noastră, nu se poate vorbi despre acest fenomen ca fiind unul de masă, ci diferențiat, iar rădăcinile sale s-ar afla în discursul clitelor romilor. La nivelul comunităților se pot întâlni chiar fenomene contrare, de negare sau gestionare a acestei identități în funcție de împrejurări⁴. Posibilitatea acestor fenomene se află chiar în experiența istorică a acestei etnii - așa cum s-a încercat să se arate succint mai sus - dar și în caracteristicile - discutate anterior - identității în condițiile unei societăți marcate de trecerea spre individualism. Urmărind aceste idei, lucrarea se centrează pe domeniul instabil, de "nisip mișcător", al definițiilor sociale, mai mult decât pe date/daturi obiective sau obiectivizante.

Dar... să lăsăm terenul să vorbească!

"Cine este tigan?"

"De când lumea și pământul romii au ținut cu cincă a fost la putere, în vreme ce ei nu au fost sprinjeni de numeni"

Regele Ioan Cioabă al Romilor,
în ZIUA, 10.02.1997

Prezentarea dinamicii grupale din Cristian

În dinamica socială din România de după '89 una dintre cele mai frecvente situații întâlnite pare a fi "vidul social".

La toate nivelurile societale aveam de-a face într-un fel sau altul cu un gol ce se cerea (și se cere) umplut. Dacă la nivel instituțional lipsa anumitor structuri se remediază relativ ușor printr-o reformă în această direcție, la nivelul cotidianului procesul prezintă o inerție crescută. În satul Cristian întâlnim un astfel de fenomen. Forma sub care se manifestă îl particularizează, trasând o direcție de studiu interesantă. Plecarea masivă a sașilor a provocat un astfel de "vid", real atât din punct de vedere demografic cât și simbolic. Fenomenul se caracterizează printr-un dezechilibru la nivelul structurii grupale a comunității, iar dinamica socială este marcată de interacțiunile de restructurare a acesteia. Perspectiva pe care o propunem este una sociografică, descriptivă a realității relevante de datele pe care le detinem.

(Ajungând la Cristian, am remarcat imediat o primă caracteristică ce dă specificitate satului: un tip de arhitectură care sugerează prezența germanilor, dar în spatele căreia se află o populație majoritar românească. După un prim sondaj am putut clarifica configurația demo-etică a satului. La o populație totală de 3313 locuitori, găsim 70 de sași (2.11%), în jur de 25% tigani și restul, aproximativ 70% români.⁵)

Comunitatea este formată actualmente din "grupuri potențiale" ce își dispută legitimitatea gestionării resurselor.

Care sunt aceste grupuri (sau grupări), care sunt criteriile ce le definesc și separă sunt întrebări ce se pot pune la un prim nivel al abordării. Pot fi aceste grupuri considerate categorii etnice (pe ce criteriu?), și care sunt implicațiile metodologice ale abordării propuse sunt probleme ce merită a fi tratate în profunzime.

În acest context s-a urmărit în mod special atât locul pe care grupul de etnici romi îl deține și modul în care aceștia își prezintă și negociază identitatea, cât și cum sunt prezența de ceilalți. Cu alte cuvinte sunt urmăriți în primul rând marcatorii folosiți în construirea și prezentarea identității de țigan.

O ierarhie tacită

După ce străbăpuți cei 10 kilometri spre vest în lunca Cibinului - distanță ce separă satul de Sibiu - turia impunătoare a bisericii evanghelice fortificate și berzele care se rotesc în aer anunță prezența Cristianului.

După atestările documentare, satul Cristian a fost fondat strategic în jurul anului 1121 de către coloniști germani din regiunea Moselle, invitați să se stabilească acolo de regi unguri din dinastia arpadiană. Părăsindu-și regiunile de origine împovărate de servituri feudale, aceștia au sosit în valuri succesive, fondând o serie de așezări printre care și Cristian. Numele "Insula Cristiani" apare în secolul al XIII-lea și are origine controversată, fie atribuit eroului eponim, fie pentru că desemna o presupusă "insulă de creștinătate" pentru credincioșii catolici - ulterior reformați.

Prezența românilor, veniți din satele vecine, este atestată începând cu secolul al XVII. La început, aceștia din urmă erau angajați ca muncitori agricoli, dar nu aveau dreptul de a-și construi case decât în afara perimetruului localității. Locuințele lor erau rudimentare, din lemn sau bordeie de pământ. Actuala biserică ortodoxă a fost construită în 1790. Se presupune că ante-

rior exista o biserică ortodoxă din lemn care oficia slujbele pentru români și care s-a deteriorat. În decursul secolelor totuși, românii - ca și țiganii sosiți ulterior - au sfârșit prin a se stabili în sat.

Dacă o populație atât de heterogenă a putut coabita păstrând până în prezent identitățile etnilor din care este compusă, putem măsura bănuirea existență unui acord subiacent care să asigure existența unei astfel de armonii. Inițial am încercat să scoatem în relief mecanismele de coabitare și să înțelegem cum o comunitate polietnică a reusit să-și gestioneze conflictele.

"Persistența grupurilor etnice în contact implicit nu numai o serie de criterii și semne ale identificării dar, în același timp, o structurare a interacțiunilor care să permită persistența diferențelor culturale."¹²

Demersul l-am centrat pe trecerea de la funcție la semnificație (inaugurată de Evans-Pritchard): "pentru a relativiza grupurile și a reliefa faptul că ele există plecând de la relațiile reciproce" (L. Dumont). Se va observa cu ușurință în continuare cum grupurile se construiesc continuu în cadrul unei negocieri constante ce arc ca scop final legitimitatea gestionării resurselor și impunerii normei în comunitate.

În cele mai multe discuții purtate cu localnicii apare o anumită referință constantă la trecut ca fiind o perioadă de relativă stabilitate socio-economică, explicată de către săteni prin prezența sașilor. Aceasta sugerează și existența unui moment de ruptură în viața comunității, moment ce va fi comentat la timpul potrivit. Atitudinea generală a locuitorilor din Cristian în raport cu trecutul ne-a sugerat existența unei ierarhii tacite, implicită și, din aceasta cauză, mult mai eficace, care forma baza unei regiuni a interacțiunilor sociale: "După mine era mai bine înainte, știai clar. Era o ierarhie nespusă: sași, români și țiganii." (X. 37 de ani).

Această ierarhie tacită era con-

struită pe baze etnice și asigura o armonie conflictuală a comunității. Din interviuri s-a desprins faptul că întreaga viață a comunității era direct influențată și se desfășura în funcție de această ierarhizare socială. În continuare vom prezenta fiecare grup cu caracteristicile desprinse din chestionarul paremiologic¹⁹ și din seria de interviuri realizate în Cristian, ca și o reconstituire succintă a relațiilor dintre ele.

În prezent la Cristian trăiesc 70 de sași. Cei mai mulți dintre ei au vârstă mai mare de 60 de ani. Ei își păstrează o formă de organizare colectivă care le este specifică: vecinătatea. Familiile lor sunt împărățiate prin tot satul, iar criteriul tradițional de constituire a vecinătății, proximitatea spațială, nu a fost menținut. El este înlocuit de raportarea la un spațiu simbolic comun, apartenența etnică.

Datele chestionarului ne-au permis schițarea "portretului robot" al sasului din Cristian:

- comportament distributiv echitabil în ceea ce privește distribuția producătorilor muncii;
- preferă planificarea muncii;
- optează pentru formula "important e să-ți faci bine treaba" în defavoarea "important e să fii cel mai bun";
- crede în autodeterminare și voluntate personală în calitate de condiții ale succesului.

ACESTE caracteristici se regăsesc în ponderi mai scăzute și la celelalte grupuri etnice (români și tigani). În același timp este preluat și modul lor de organizare socială, vecinătatea.

Urmărind interviurile am construit imaginea sasului în felul în care este percepță de către ceilalți: disciplina, spiritul ordonat, valorizarea muncii sunt caracteristici recunoscute în întreg satul. "Au lăsat și o vorbă aici: fă rânduială ca-n blidar la sași." (G.D., 45 ani). În același timp sunt văzuți ca element civilizator al comunității: "Tot ce se face aici, în sat de la sași e lăsat, pentru că români n-or știu de treburi

d-astea."

Aveam de asemenea și o imagine caricaturală a sasului: "Dacă un sas e destăpt, atunci e destăpt căt zece; dacă e prost, atunci e prost căt zece." Dincolo de această imagine, găsim aceeași concepție a lucrului bine făcut, a performanțelor maxime în orice domeniu.

Sașii sunt percepți ca fiind o comunitate închisă în ea însăși, cu obiceiuri specifice și mod de viață diferit: "Ei sunt foarte limitați, nu sunt ca noi, români. Ei au un tabiet de viață... Sunt mai economi decât noi, gospodari chibzuți în cheltuieli. O comunitate compactă, unită." (S.P., 64 de ani).

Întreaga această atribuire de caracteristici, reale sau imaginate, îi așeză pe sași în vîrful ierarhiei tacite. Superioritatea recunoscută în toate domeniile: social - ei ocupând în trecut funcțiile cheie în administrația locală, economic - "sașii predominau meserii de care era nevoie" (I.G.), simbolic - prin gestiunea rădăcinilor, fiind elementul întemeietor și civilizator al comunității, le creează o imagine ce întrunește criteriile de excelență morală. Fîrsește în acest context este ca normele vietii comunitare să se impună dinspre ei, transformîndu-i în model. "Și români s-au adaptat după ei, dacă sunt băstinași îi vezi că merg în rând..." (N., 54 de ani); "Sașii au fost oameni dom'le. De la sași ai avut ce să înveți. Ai avut. Și cum să te-asezi la masă. Cine o vrut să-nvețe de la ei." (F.P., 64 de ani). Iar coabitarea îndelungată i-a împins pe toti să învețe. Așa se explică, pe de o parte, convergența datelor chestionarului. Norma impusă de populația săsească a fost preluată de populația minoritară: "...atunci era comună săsească, era peste 5000, noi eram puțini români." (P.V.), fiind o condiție a acceptării în comunitate. De asemenea, forma de organizare specifică - vecinătatea - a fost preluată de populația românească: "...în străzile românești erau vătăsiile care funcționau tot cam asemănător cu vecinătățile săsăști." (I.G.)

ROMII - CONSTRUCȚIE IDENTITARĂ

Aflați pe treapta cea mai de jos a ierarhiei se pare că romii au fost cei mai puternic motivați în preluarea "modelului săsesc", datorită avantajelor ce puteau fi obținute: "Ei nu țineau cont că ăla-i țigan sau ăla-i român sau ăla-i ăla. La ei să fi fost om de cuvânt, de lucru, să nu fi furat..." (G.F. 64 de ani). Preluarea modelului le putea permite acestora, măcar la nivel individual, eliberarea de stigmat și urcarea în ierarhie. Pe de altă parte interacțiunea interindividuală nu presupune doar raportarea la celălalt ca persoană:

"Când... indivizi au de-a face cu alii indivizi, ei nu se comportă în mod ne-necessar unul cu celălalt ca de la persoană la persoană; desorei se poartă în primul rând ca membri ai unor categorii sociale bine definite și distințe."⁴⁰

Imaginea asupra romilor oferită de ceilalți este următoarea: "Din moment ce e țigan, fură, caută profitul și încearcă să te păcălească"; "... are numai drepturi, nu și îndatoriri"; "nu-și ține cuvântul, nu muncește și vine la înmormântare numai să mănânce pomana." (F. 46 ani). Diferența specifică majoră reliefată de chestionarul parmiologic vine să confirme o parte din aceste atribuiri. Comportamentul distributiv în raport cu produsele muncii: țigani tind să aibă un comportament egalitar în condițiile în care acest lucru îi avantajează direct. Subiecții erau puși într-o situație ipotetică, de a forma o echipă de lucru pe care să o conduce în două zile successive. În prima din zile se presupunea că subiecțul a muncit de două ori mai mult decât coechipierii și era rugat să opteze pentru o distribuire echitabilă sau egalitară a câștigului. În acest caz 48 % dintre etnicii romi chestionați optează pentru o împărțire echitabilă iar restul de 52 % pentru egalitate în distribuire. În ceea de-a doua zi se presupunea că subiecțul a muncit de două ori mai puțin și era din nou solicitat să împartă câștigul. Se constată în acest caz că numai 29 % dintre subiecți optează pentru echitate, spre deosebire de cele 48 de procente ante-

rioare. Diferența de 19 % o reprezintă subiecții aparent inconsecvenți în strategie. De fapt aici se urmărește o logică a profitului imediat - este adoptată varianta care avantajează în momentul respectiv.

O altă caracteristică a populației de romi este auto-stigmatizarea:

"... țigani îs... e ultimul om, domne, nu dă nimeni un ban. Adică n-are cuvânt." (F. P.)

Aflați pe ultima treaptă a ierarhiei, romii nu dispuneau de privilegii, din contră: "Păi erau mai mult servitori... pe la sași, ba muncea pe unde găsea, pe unde putea... avea voie să se căsătorească da' să n-aducă femeie din alt sat. N-avea voie. Sa nu se-nmulțească." (P. V.).

Transferul de atribute se face în ambele sensuri - de la individual la grupal și invers. Așa se explică afirmația lui N. despre țigani: "Jumătate ține ordine și sunt disciplinați. Băstinașii care au învățat de la unii, de la alții, care s-au născut aici", cu alte cuvinte, cei ce au preluat modelul săsesc. Această distincție - băstinași/ ceilalți - marchează în fapt începutul destruirii ordinii comunitare preexistente, fenomen ce s-a petrecut gradual.

Începutul sfârșitului

Erodarea ierarhiei tacite a inceput în anii de după război, odată cu reforma agrară. Autoritățile locale au adus astăzi numii "coloniști", români și țigani, pe care i-a împroprietarit cu pământul luat de la sași. "Le-au luat la sași boi, vaci, absolut tot. O perioadă foarte scurtă le-o luat și casele... S-acum bătrâni... care-s veniți atunci, le zice coloniști... le-o dat case de la sași, le-o dat pământ... și cu astia s-o-necupă C.A.P.-ui." (I. G.)

Populația săsească și-a păstrat însă supremacia cu ajutorul părghiilor simbolice și a instituției vecinătății: "... atunci erau încă sași, erau puternici, aveau vecinătățile lor cu tradiție", reușind să se impună ca model în continuare. Distinctiile la nivel etnic au continuat să funcționeze.

"Coloniștii" au fost cazați pentru început în casele sașilor. Coabitarea de acest gen a facilitat sau dimpotrivă a impiedicat integrarea: "... tiganii or trebuit să plece la casele lor, că tiganul cum o intrat în casă s-o apucat să strice la sas. Dar o fost colonist care o stat până în '60 și ceva cu sasul' împreună. L-o acceptat sasul' până și-o făcut casă, pentru că s-o înțeles bine... Au fost oameni care nici n-au scos sașii. De exemplu, dacă o fost case de-o putut... o fost 3-4 camere... o acceptat românul' ... i-o dat și la sasul' care-o fost proprietar o cameră să stea acolo, să nu plece." Deși proprietarii de drept deveniseră români coloniști, proprietarii de fapt erau tot sașii. Cei dințâi au fost integrați treptat, prin preluarea "modelului", ierarhia menținându-se.

Pentru romii coloniști integrarea a fost problematică: "tigani n-au fost atâtia, dar au venit la C.A.P., lucra câteva luni, le dădea o casă și era bun venit aici, nu-i mai dădea nici dracu', rămânea pe capu' nost aici." (N. 54 ani). Au fost segregati rezidențial, li s-a permis să-si construiască case (sau li s-au dat case) într-o regiune periferică dincolo de calea ferată, unde se aflau și tiganii bastinași. Segregarea este o marcă identitară pentru ei: "Străzile la comunele săsești să știi că ce trece de (numărul) 20 îs tigani. Adică ajunge străzile 1, 2, 3 numeroase până la 20 sași, ei au rămas cu asta. Până la 20 îs români, îs sași, și care mai sunt... de la 20 în sus: tigani" (F.P.). În treacăt fie spus, Cristian este singurul sat ce beneficiază de un sistem de numerotare al străzilor. Avem în față unul din exemplele de inventare a generalului, de ideologizare plecând de la saptul cotidian. Nu contează dacă este sau nu adevărat atâtă timp că este definitoriu, că ajută la încadrarea realității și justifică sau legitimează anumite atitudini și moduri de abordare a realității și interacționare cu celălalt. Catalogarea acesteia facilitează interacțiunea socială.

Ierarhia era menținută și printr-un sistem endogamic: "Înainte se punea foarte mare preț ca să nu treci de la nația ta la

alta. Dacă se mărita o fată cu un român, apăi aia era alungată din sat." (D. H. săsoaică). Aceasta permitea menținerea diferențierii etnice, implicit a categorizării sociale și ierarhizării. Destructurarea a început atât prin venirile "coloniștilor" cât și prin nesocotirea acestei reglementări: "Ei, acumă-s corciți (tiganii). Acuma-s corciți cu sași, îs corciți cu de toate." (D.H.) În același timp populația săscască pare a fi resimțit un declin valoric interior: "Ai noștri au decăzut, tineretul, mai ales acuma, înainte de căderea lui Ceaușescu."

Organizarea normativă a vieții comunitare s-a "prăbușit" în momentul plecării masive a sașilor, între anii '90 - '92.

Renegocierea ierarhiei

Momentul '89 a însemnat printre altele și o eliberare a mobilității pe toate planurile a populației din România. Pentru Cristian aceasta a însemnat în primul rând dispariția sașilor din comunitate. Aceștia ocupau un loc important, atât în imaginării și în realitatea socială a comunei: "Acum suntem minoritari. Ce mai putem face? și sunt bătrâni, nu mai poți pune bază pe nici unul, putem să spunem așa. Că trebuie să ia românul treaba în mână și să o conducă și să facă." (D.H.) Absenta sașilor - pilon fondator al acestei structuri - determină populația actuală să stabilească noi norme sociale pe baze diferite. În această etapă a demersului, o întrebare se ivescă de la sine: atât în imaginarul social al satului cât și la nivelul cotidianului, cine îi înlocuiește pe sași?

Din punct de vedere fizic ei au fost înlocuți de o populație românească ce provine din regiuni diferite ale țării, dar în special din regiunile din apropiere - Sibiu, Mărginime. Acest ansamblu heterogen a primit din partea vechilor locuitori numele generic de "străini" (uncorii "venetici"). Apariția lor constituie o sursă de dezechilibru cu reacții specifice în comunitate.

replierea acesteia în sine însăși prin delimitarea clară de noii veniți, încercarea simultană de integrare a acestora prin impunerea cadrului normativ preexistent. "Înainte erau 70% sași și 30% români. Acum e invers. Înainte aia 70% îi învățau mai usor pe cei 30% români, dar acum cei 30% bastinași nu mai pot să-i învețe pe aia 70% noi veniți." Cele două noi grupuri aflate în opozitie sunt bastinașii și noii veniți, iar miza socială este impunerea normei în comunitate.

Un argument invocat pentru susținerea diferenței este fondul cultural comun, criteriu de apartenență sau de excluziune, obținut prin coabitare îndelungată, ceea ce noi am numit "experiencia coabitării". "Când erau sașii dacă ieșai pe stradă trebuia să spui 'bună ziua' sau 'bună seara' că așa era respectul, da' dacă au plecat și-au venit astia din măginime și-i saluți se uită la tine ca la felul 3, deci nu-i frumos." (G.D.), sau, și mai mult: "...când te întâlneni cu un bastinaș care are aceeași vîrstă cu tine, îți amintești de una de alta, ai ce discuta."

Acceptarea sau respingerea modelului săsesc este o altă marcă distinctivă, legată de prima, pentru categorizarea populației. Noii veniți au probleme în a se încadra în acest model. Bastinașii din contră, l-au adoptat: "...recunoști bastinașii pentru că merg în rând (ca sașii), dar ceilalți..."

Prin aceste mecanisme se realizează fenomenul de "producere a străinului", a unei noi categorii sociale. Criteriul de separare ar fi cel temporal - sosirea lor după '89. "Străinului" îi lipsește experiența coabitării. În acest fel legitimarea sa simbolică nu se poate face, el fiind nevoie, în ochii bastinașilor, să se supună normei. "Nu. Nu ne cunoaștem, or venit din toată lumea și poate, zicem, poate sunt oameni buni. Da' eu îți mai spun ceva. Pe mine unu' mă leagă de comuna asta și mormântul părintilor mei... Iar un om gospodar nu cred că pleacă cu una cu două din comuna lui". (F.)

Pe de altă parte noii veniți se pare că dispun de o legitimitate economică: "Românii vechi sunt mai slabi, și ca construcție, și ca animale." (J. "străină"). În același timp și bastinașii percep puterea lor economică: "Poenarii și jinurii au venit aici ca-i mai aproape de oraș. Acolo-s oameni cu bani, știi cum se zice, te omoară și te plătește cu bani." (Gh. 34 de ani). Migrarea legitimării economice de la sași spre noii veniți creează un dezechilibru în cotidianul comunității. Relația bastinaș/străin se construiește competitiv, miza fiind instituirea sistemului normativ al comunității.

Același cod cultural împărtașit de autohtonii și construit în jurul "sasului-fantomă", "experiencia coabitării" cu evenimentele trăite în comun, criteriul temporal sunt tot atâtea elemente care permit construirea unei identități "trans-etnice" ce înglobează toți autohtonii, fie ei sași, români sau țigani. Este de remarcat că această identitate se construiește în principal prin două elemente: vechimea - gestiunea originilor - și experiența comună - ce dă naștere unor valori împărtășite. Acestea sunt elemente caracteristice unei definiri de tip etnic a identității. Sunt aceleași mecanisme ce acționează la nivel macro-social, pe care le găsim reproduse într-o comunitate relativ mică.

Pozitia socială a romilor

Romii, între țigani și bastinași

Cele mai interesante repercușiuni ale acestui fenomen apar în grupul de țigani, la nivelul negocierii identității lor. Așa cum se va observa în continuare, situația contribuie la inducerea unui anumit mod de (auto)prezentare a romilor.

Venirea străinilor creează dezechilibru și nemulțumire în rândul romilor: "Am ajuns de râsul lumii de când cu veneticii. Își bat joc de noi, ne zic țigani, da' noi nici n-am furat, nici n-am omorât pe

nimeni" (T., 46 ani). În același timp situația este percepță și avantajos de către aceștia, care o speculează. Construirea identității lor în opoziție cu "străinul" le oferă posibilitatea de a se așeza în același grup al "băstinașilor". Aceasta înseamnă poziționarea pe aceeași treaptă ierarhică cu românii autohtoni, negarea criteriului de diferențiere pe baze cunoscute și eliberarea de stigmat, căștigarea unor drepturi suplimentare. Identitatea (auto-)construită la nivelul discursului se face prin referire la străin: "Da' în privința că să ne deosebim la orice aici la noi în comună nu există. Nu. Ne împăcăm foarte bine. Ne respectăm. Pe care-l cunoaștem îi dăm bună ziua, acum începem și cu ăștilanții, care-i răspunde-ți răspunde, care nu, nu!" (F. P., rom. 64 ani). De aici se desprinde clar ideea de "noi, băstinași". Vechimea este cea care oferă drepturi indisutabile. Într-un conflict petrecut anul trecut un tigan autohton a omorât un "venetic". Se spune că în timpul conflictului, băstinașul ar fi spus: "Eu sunt aicea de-o viață și tu ești venit de câțiva ani aicea și vîi să faci tu dreptate în Cristian?"

Faptul de a nu vorbi limba română și coabitarea cu sașii sunt argumente invocate pentru a se categoriza drept băstinași, implicit români. Identitatea se construiește dincolo de apartenența etnică. Referința la imaginea sașului pentru a accede la condiția de român apare mereu: "După mort tiganii mergeau cu hainauă. Nu s-așezau în rând, bă 2 cu 2. Nu. De la saș am învățat și noi să ne-ncadrăm, bă mergem 2 cu 2, e sașu' acolo, ne facem de rușine." (F.P.) De altfel, "glisarea" etnică este percepță și de unii locuitori etnici români după același criteriu: "tiganii d-aici sunt mai romanizați, sau dat și ei după sași." (D.H., român, 37 ani).

Același joc identitar îl face pe tigani să transforme categoria etnică într-o socio-economică. Caracteristicile acestei categorii, extrase din interviuri⁴, sunt:

- status economic și social scăzut, necinste în relațiile interumane, atitudine negativă

față de muncă;

"Unde ajunge un tigan, nu-i băgat în seamă, deși sunt tigani domni care are tot ce le trebuie, nu? Sunt și români care să nu le iei nuca din mâna. Prăpădit... nu se spală, jagoși, și căt ar fi ei de jagoși el îmi spune: bă tigane! Păi ce pizda mă-ti îmi zici tigan?" (Gh., rom., 29 ani). Etnicul dispare, se transformă, alte criterii sunt puse în joc: "La noi nu se spune tigan. Tigani sunt ția cu părul lung și cu barbi. Si nici aia nu-s tigani. Suntem din același pământ, trăim cu totii." (Gh.). Rămâne totuși pentru diferențiere nucleul socio-economic și comportamental: "Domne, dacă tai un tigan la mână și un român, tot roșu săngele curge... Deosebirea, caracterizarea ti-o faci singur. Dacă nu vrei să lucri, nu vrei să... te ții numai de pușcărie, numai și numai lucruri rele faci... asta e... tiganii îs ultimul om, d-ne." (F.P.) Plecând de la declarația făcută într-un interviu ("suntem tigani de naționalitate română"), se poate surprinde dublul joc identitar al etnicilor romi, bazat pe logica profitului: "Ești tigan când te plângi, ești român în fața legii." (F.P.). Se pare că informatorul F.P. este la curent cu teoria instrumentalistă privitoare la etnicitate...

Ajunsă în acest punct putem re-construi imaginea tiganului generic, așa cum ne este ea prezentată, deci în funcție de marcatori. Așa cum afirmam înainte, principaliii marcatori sunt de natură socio-economică și comportamentală:

- status economic și social scăzut: "...tiganii se deosebeau înainte toti ca îmbrăcăminte și ca locuință" (F. E. 67 ani, română)

- necinste în relațiile interumane: "majoritatea care ies din matcă sun tiganii" (E.G.)

- atitudine negativă față de muncă: "în general așa erau tiganii, mai supuși prin rasa lor, lucrau la stăpân" (F.G. român, 32 ani). "dacă se tine numai de prostii, nu muncește, ăla e tigan" (F.P. tigan). Aceste două afirmații aparent con-

gruente conțin o diferență majoră, diferență ce caracterizează opoziția hetero/auto-identificare. În primul dintre cazuri, caracteristicile menționate sunt *etnice, imanente*, de ordin esențialist, "prin rasa lor", pe când în al doilea caz, auto-identificarea, este vorba despre *alegere și negociere socială a etniei*.

Termenul *tigan*¹² conține în sine abrevierea acestor caracteristici mai mult decât o indicare a ceea ce în mod obișnuit se numește "etnie". Acest fapt face posibil o raportare ambivalentă la tigan, văzut fie prin prisma "etnicității clasice" fie prin aceea a "negocierei sociale" a identității. Aceste atitudini din partea celorlalți apar și se manifestă succesiv în funcție de context. Faptul este semnalat și de Emanuelle Pons:

"Dar ceea ce este notabil la tigani, este că această săracie (a lor) este îndepărtată de câteva comportamente tradiționale (număr de copii ridicat, lipsa educației, de exemplu) și tinde să se transforme în stil de viață transmis de la o generație la altă. În timp ce devianța non-Romilor de la clase române 'standard' este prezentată ca un accident personal, rezultat eventual dintr-un context economic și social particular, o devianță similară la un Rom riscă foarte tare să fie prezentată ca o caracteristică de rasă"¹³

Grupul romilor își negociază identitatea în acest fel cu mai multă ușurință: "... majoritatea tiganilor, ca aspect exterior (sub. mea) nu se deosebesc - poate sunt chiar mai eleganți decât românii, au servicii, își fac naveta... au încercat foarte mult să ajungă la nivelul românilor să nu se mai facă nici o deosebire. Si majoritatea au reușit" (F.G., român). În acest punct însă intervine greutatea acceptării cu ușurință a acestui fapt și sunt puși în joc marcatorii identitari ce țin de etnic ca origine biologică-culturală: "păi sunt care seamănă a român, dar ne știm! Pentru că părintii orăștiut c-o fost tigan." Se revine în acest caz la cerința circumscirerii individului unui grup cu caracteristici clare, pentru ușurarea

interacționării cu acesta.

* * *

Este firesc ca romii să își negocieze identitatea în special la nivel individual, în termeni socio-economici, și la nivel grupal, în termenii opoziției *băstinas/străin*. Acest fapt dă naștere la două situații diferite:

1. Între etnicii tigani apare și se negociază o diferențiere clară la nivel individual, auto și hetero-percepută. Această diferențiere creează două categorii de romi: "tigani" și "tigani de mătase". Cei din urmă au un status socio-economic ridicat, fapt care le aduce implicit o urcare în ierarhia socială. Ajunsi în această situație, ei refuză să se auto-identifice ca "tigani" deoarece, așa cum spuneam, termenul este în multe cazuri folosit ca o abreviere a unei situații socio-economice precare și nu ca o marca de identitate etnică. Iată cum sunt ei caracterizați: "Adică au bani. Au bani, muncesc că poate au bani mai mulți decât românii" (F.G.) sau "Aveau o meserie bine plătită. Deci harnici. Au muncit..." (F.E.). "tigani de mătase" afișează diferență și acționează în consecință, construindu-și o identitate diferită, dacă nu chiar în opoziție cu a celorlalți romi: "La ăia, la tigani, le zic: 'tigani', chiar dacă și ei îs... (tigani)" (S.P. 64 ani, român). Apartenența etnică este văzută, în acest caz, ca o piedică în calea ascensiunii sociale.

2. În situația particulară prezentată în care se află Cristian - aceea de dinamică grupală și raportare simbolică la Alteritate (construirea Străinului) - întreg grupul de romi se poate defini în opoziție cu Străinul așezându-se pe aceeași treaptă simbolică a băstinasului. Această relație este foarte dificilă și comportă dimensiuni multiple. Construirea și negocierea identității în acești termeni - gestiunea originilor și fondul cultural comun - la care se adaugă "constituția unității sale (a grupului n.m.) și a alterității sale vis-a-vis de ansambluri asemănătoare" (Bromlei; 1976) o așează în

rândul identităților de tip etnic.

Relevante la acest nivel sunt fenomenele discriminatorii care migrează ca întări și ca semnificație. Un exemplu este suficient pentru a ilustra acest fapt. În Cristian de Crăciun se organizază "Călușarii".¹⁴ Aici este vorba de un fenomen cu nuanțe identitare importante de amintit și reținut. Călușarii erau organizații de comunitatea românească cu scopul evident de a se delimita, de a trasa o graniță simbolică între românii și sașii ce conviețuiau. "Călușarii" reprezintă o sărbătoare, manifestată prin joc și percepță ca fiind definitiv pentru folclorul românesc. Programarea ei de Crăciun - ce poate fi văzută și ca o anomalie - venea să echilibreze sărbătorile organizate și tinute de sași. Tiganii nu aveau acces la această sărbătoare a românilor, în vremea în care "ierarhia tacită" funcționa încă. Treptat, așa cum se va vedea, frontieră simbolică vine să separe băstinașii de străini. La Călușarii organizate în ultimii ani nici unul dintre tinerii români nou veniți nu au avut acces. În schimb "știi că au fost discuții dacă să-l primească sau să nu-l primească pe băiatul său... între călușari... Băiatul său era 'tigan de mătase'... sunt care se amânat cu români, sunt care se amânat cu tigani, dar... sunt băstinași (sub. mea)" (F.G.). Este posibil ca acesta să fie începutul unui proces de acceptare și asimilare a romilor facilitat de situația specifică a comunității. De reținut este faptul că cel acceptat era "tigan de mătase", cumva mai "apropiat social" românilor. În același timp, la petrecerile obișnuite, lipsite de încărcătură simbolică a Călușarilor, și restul romilor, fie ei "tigani de mătase" sau nu, sunt invitați și acceptați. Veneticii nu,

* * *

Etnicul este o stare socială mai mult decât una "naturală" și este rezultat al negocierilor cotidiene într-un spațiu ideologic al semnificațiilor pluritori.

Minoritari versus minoritari?

Intr-un astfel de complex situational am considerat oportună o determinare a atitudinilor de toleranță/intoleranță și a gradualității acestora pentru diferite grupuri. Pentru aceasta am construit un instrument inspirat de scala tip Bogardus¹⁵ care cuprinde itemi referitori la acceptarea unui săs, român vechi, tigan sau român nou în calitate de:

- partener pentru construcția unei case;
- soț/ soție a propriului copil;
- primar al comunei;
- participant la înmormântarea unei rude;
- coechipier în prestarea unei munci;
- partener de "vecinătate";
- partener de petrecere.

De menționat este faptul că instrumentul nu este format - precum scara de tip Bogardus - din indici cumulativi, fiecare având o semnificație de sine stătătoare. Era greu de spus atunci când am construit-o și este încă dificil de determinat ce este mai important, lucru în aceeași echipă sau alegerea în funcție de primar, astă pentru a da numai un exemplu.

Întrebările sunt repetate pentru refuzul ferm al oricărui dintre situațiile prezентate mai sus. Subiecții, atât în primul caz cât și în al doilea aveau posibilitatea să aleagă fie un singur grup, fie varianta "oricine". Analiza datelor¹⁶ au permis câteva concluzii importante:

Chestionarele au fost aplicate la 10 subiecți sași, 21 romi (hetero- și/ sau autoidentificati) și 20 de români.

O primă observație este că romii nu sunt aleși în mod explicit în a participa la oricare dintre activitățile menționate. Cele mai puțin discriminatorii acțiuni: petrecerea (în care varianta "oricine" este aleasă de către 3 din subiecții non-tigani), căsătoria (nediscriminatorie pentru 4 dintre români chestionați), formarea de

ROMII - CONSTRUCȚIE IDENTITARĂ

echipe ("oricine" pentru 5 români), numărul celor ce nu fac discriminări fiind totuși mic.

Pentru variantele de răspuns legate de refuzul participării unuia din grupuri la una din situațiile menționate, se observă că toți itemii sunt puternic discriminatorii pentru romi. Tiganii sunt respinși de către majoritatea non-romilor chestionați să fie puși într-una din situațiile descrise. Excepție fac itemii referitor la înmormântare - în care numai 8 români și 3 sași refuză participarea romilor - și la alegerea primarului - în care 16 dintre români și 5 dintre sașii chestionați refuză pe postul de primar un etnic *german*.

După frecvența răspunsurilor putem presupune în primul rând care sunt situațiile de viață care fac parte din ansamblul construirii identității etnice, măcar pentru comunitatea restrânsă din Cristian. Itemii menționați ca fiind slab discriminatori sunt cei care, evident, au mai puțină importanță în această ordine de idei. În narativă identitară a fiecărui, evenimente cu grad de generalitate mare sau situații punctuale pot juca un rol central. Refuzul participării celui perceput ca alteritate - al Celuilalt - de multe ori un anumit gen de alteritate - cea absolută - la anumite acțiuni cotidiene, relevă locul în cadrul poveștii despre sine a fiecăreia dintre aceste acțiuni și locul pe care normele comunitare îl conferă acestora. Faptul că endogamia este mai puternic valorizată de către etnicii sași, de exemplu, este grăitor pentru ponderea avută de căsătorie în discursul identitar. Vecinătatea este de asemenea o marcă identitară puternică care discriminează după grupurile de apartenență. În general itemii aleși au pentru sașii și românii chestionați o putere discriminatorie ridicată. Se poate considera, deci, că norma comunitară integră aceste situații - descrise de itemi - în ansamblul construcției și criteriilor identitare ale fiecărui. Acest fapt este important pentru urmărirea în continuare a răspunsurilor date

de romi pentru această fișă.

La prima vedere, cei 21 de subiecți etnici romi chestionați sunt mai toleranți în ceea ce privește situațiile prezentate. Astfel, apar mai multe răspunsuri "oricine" la situațiile de acceptare: câte 7 răspunsuri de toleranță totală la formare de echipă, căsătorie și petrecere, 11 pentru înmormântare. În același timp apar răspunsuri de acceptare explicită a tiganilor: 3 pentru primar, echipă sau mariaj, 4 pentru construcția caselor, etc. Totuși, înțînd seama de cele spuse mai sus și de frecvența acceptării românilor în mod explicit, observăm tendința unora de a se prezenta prin intermediul acestui tip de discurs ca apartenent al grupului de români. Este interesant de semnalat paternul de răspuns pentru itemul referitor la vecinătăți. Trebuie menționat că tiganii din Cristian nu au o organizație de tip "vecinătate" și că aceasta este puternic discriminatorie: nu există vecinătăți în care să fie amestecați membrii sași cu români sau, și mai mult, români băstinași cu nou veniți.

Pentru itemul referitor la acceptarea în vecinătate există cel mai mare număr de non-răspunsuri - 6. Numai patru subiecți ar intra în vecinătate cu tigani, 8 cu români și 3 cu sași. După cum se observă mobilitatea lor identitară este destul de mare. Răspunsurile de neacceptare sunt și ele concentrate explicit asupra tiganilor și *nou-veniților*, deși și aici apar răspunsuri multe de toleranță totală¹⁶ ("oricine"). Respingerea sistematică a nou-veniților și, mai slabă, a tiganilor sunt un indiciu al afirmării identității de "băstinaș" și de non-tigan a romilor.

Ambiguitatea lor identitară sau, mai bine spus, contextualitatea identității lor creează situații speciale în viața politică - în sens larg - a comunității. Toți romii chestionați resping cel mai puternic și explicit posibilitatea alegerii unui nou-venit ca primar. Într-o astfel de poziție, străinul este o amenințare puternică pentru ei, deoarece le lipsește orice fel de legitimare în

revendicarea unor drepturi. Atâtă timp cât primarul este băstinaș, romii dispun de această legitimare - a faptului de a fi autohton - , care este și a lor, pentru a avea un cuvânt de spus în comunitate și acces la gestionarea resurselor - acces care de altfel se pare că nu îl au. Posibilitatea accederii la resurse este însă speculată de către băstinași. În timpul campaniei electorale pentru alegerile locale primarul (în același timp candidat) le-a promis că vor fi introduse conducte de gaze pe străzile locuite de romi. Între primul și al doilea tur de scrutin, primarul încă în funcție a demarat lucrările pentru atingerea acestui scop. La jumătatea lui noiembrie 1996 când am revenit în Cristian, lucrările se aflau în același stadiu. Ele nu au avansat nici până în vara anului 1997 - a treia ieșire pe teren.

Totodată noii-veniți mizează pe comunitatea tiganilor pentru a-și mări capitalul electoral. Justificarea constă în faptul că atât ei cât și romii sunt populații cu statut minoritar. Iată ce declară candidatul la funcția de primar din partea noilor veniți: "Acuma trebuie să-i atragem și pe tigani că nici ei nu sunt luați în seamă, și să punem treaba pe roate" (A., 40 ani). Ideea este însă respinsă de romi. În cazul în care aceștia ar accepta sustinerea noilor veniți, și-ar recunoaște statutul de minoritar inclusiv identitatea stigmatizantă.

Cine este ce? Auto- și hetero-identificare

Pentru a surprinde mai bine jocul auto-identificării am recurs la aplicarea unei fișe demo-etnice⁴⁷. Pe strada nr. 21, aflată în zona populată de romi și cu gospodării în totalitate hetero-identificate ca apartinând tiganilor, am aplicat instrumentul la fiecare gospodărie - numărul total de gospodării este de 22.

Fiecărui subiect îi este arătată o reprezentare schematică a străzii însotită de un set de întrebări. Acestea se referă în principal la autoidentificarea poziției gospodărici pe hartă și la identificarea etnică

proprii și a vecinilor. Rezultatele pe care le-am obținut sunt pe cât de surprinzătoare, pe alăt de coerente cu situația specifică.

Astfel, din 22 de subiecți, 11 au declarat că pe stradă locuiesc numai români iar 9 au spus că există numai etnici romi. Un singur subiect a încercat să facă diferențieri după etnie iar unul a declarat: "Îs tigani care au naționalitate română, da' la noi scrie că suntem români pe buletine, noi suntem tigani de naționalitate română." (tigan, 43 de ani). În momentul în care li s-a cerut să se autoidentifice ca etnie, 18 au declarat că sunt români și 4 s-au declarat romi.

Prima observație șocantă și aparent paradoxală este că, din cei 9 subiecți care au afirmat că pe stradă locuiesc numai tigani, 5 au spus că ei sunt români. Aici de fapt întâlnim intersecția definirii grupale a identității cu cea individuală. La o primă citire nu este vorba decât de niște persoane care s-au identificat a fi români locuitori ai unci străzi de tigani. Dincolo de aceasta avem de a face cu o inventare a alterității în propriul grup de apartenență. Stratégia permite o mai bună definire și separare individuală în direcția dorită. Se poate nuanța afirmația făcută prin declarația unui subiect dintre cei cinci menționați. Când acesta a fost solicitat să explice paradoxul afirmației sale, el a revenit asupra declarației inițiale spunând că pe stradă locuiesc "multi oameni săraci" - aceștia fiind tiganii inițiali. Recursul său este la o identificare în termeni socio-economiți care, așa cum am arătat, acționează la nivel individual, și îi permit detasarea de grupul (aici, prin transfer, romii) desemnat prin atributul respectiv - săracia. Se intuieste din nou caracterul rezumativ-ideologic al termenului "tigan".

Cea mai interesantă afirmație este cea a subiectului care se declară "tigan de naționalitate română". În primul rând în discursul său apare invocarea unei situații recunoscute oficial, "Inscrisă pe buletin". Aceasta este o "invenție discursivă" menită

ROMII - CONSTRUCTIE IDENTITARĂ

să ofere legitimitate politică unei afirmații ce ține de domeniul identitar-etic și exprimă în același timp dorința eliberării de identitatea percepță ca stigmatizantă în negocierile de tip oficial. Sintagma pare a fi negativul fotografic al recentelor declarații ale intelectualilor evrei din Franța: "Suntem francezi de naționalitate evreiască" (cf. Selim Abou 1991). Comentariile pe marginea acestei probleme pot avea un volum nebănuit. Ne vom rezuma la câteva remarcă semnificative. Afirmația intelectualilor evrei este expresia unei construcții a identității etnice ca pilon fondator al unui stat de tip național. Afirmarea *naționalității* evreiești înseamnă afirmarea legitimității etnicului ca argument pentru construire unei organizări de tip național. Implicit, dacă se poate spune așa, etnicul este privit dintr-o perspectivă "esențialistă", etnicul în acest caz este folosit pentru a construi și justifica diferența.

A fi "țigan de naționalitate română" poate însemna în primul rând dorința de integrare în "majoritate". În același timp poate fi - mai ales dacă luăm în considerare întregul informației ce face referire la "țigani de naționalitate romi" - afirmarea faptului că termenul "țigan" desemnează o stare socială mai mult decât o etnie. Astfel, tigan înseamnă seria de attribute specifice mai sus (de stare socială) iar apartenența etnică este diferită, după caz. Cei cu "bărbi și plete" care "știu altă limbă" (Gh.) sunt romi iar ceilalți români. Într-adevăr attributele sunt, și în acest caz, fie culturale - definitorii din punct de vedere etnic - fie socio-economice și comportamentale. Situația este explicată de caracterul particular al acestei minorități:

"Romii fac parte din minoritățile transnaționale care nu poseda un teritoriu de referință și se impregnează de cultura și caracteristicile ţărilor în care trăiesc. Conștiința lor colectivă este deci diferită de cea a celorlalte minorități și rezidă esențialmente dintr-un mod de viață diferit, din apartenența la grupuri (legături familiale,

corporatiste), mai mult decât prin referință la o patrie mamă."¹²

Acest fapt poate explica jocul permanent al identității, posibilitatea aparenților acestei etnii de a-și negocia identitatea în termeni multiplii. Comunitățile "se revendică de la un teritoriu real sau simbolic ce poate consta la fel de bine într-o limbă, jargon sau religie" comune (Maffesoli, 1995). Lipsa circumscrierii unui teritoriu real, fizic constant de raportare, sau al unuia simbolic de gen religie comună, mărește mobilitatea identitară. Înexistența lui inițială a constituit o piesă lipsă în solidificarea unei anume identități, de aceea caracteristicile și unori chiar identitatea sunt "împrumutate" de la ţările în care trăiesc.

* * *

În toate situațiile descrise pot fi identificate o serie de strategii de construire a identității etnice - sau mai puțin etnice - a romilor:

1. Afirmarea identității de "țigan" în situații în care acest lucru îi avantajează direct: "...ești țigan când te plângi, ești român în fața legii". Se observă totuși că nu etnicul este cel afișat în negociere ci o anumită stare socială care permite auto-compatimirea;

2. Modalități de ieșire din etnicitate:

a) afirmarea existenței "țiganului de naționalitate rom", de fapt crearea "străinului absolut", a alterității cu o identitate ireconciliabilă, prezentată în termeni etnici;

b) dizolvarea în populația majoritară prin strategii diferite în funcție de context.

În acest ultim caz - prezentat și analizat detaliat în lucrare - suntem martori jocului ambivalent al prezentării realității fie în termeni holisti - grupali -, fie individualiști. În primul caz, al construcției prin opoziția autohton/alohton - *băstinas/străin* - identitatea se prezintă în termeni

etnici paradoxal pentru a nega etnicul, iar în cazul identității negociate individual, preponderenți sunt marcatorii socio-economici și comportamentali folosiți pentru a sterge diferențe percepute a fi de tip etnic.

Registrele se schimbă continuu în timpul interacțiunii și sunt destul de greu de urmărit. Marcatorii sunt vehiculați într-o perpetuă negociere a realității, transformând cotidianul într-un spațiu al ideologilor, al semnificațiilor "plutitori" ("floating signifiers") ce se agregă și dezagregă după o logică a circumstanțelor.

"Trec tiganii, trec..."

Si ce rămâne după toate acestea? Cele câteva rânduri care urmează nu doresc să avea o tentă puternic conclusivă, ci oferă și, sau mai ales, considerente generale asupra cercetării.

În situația generală prezentată am observat că romii dezvoltă un mod particular de negociere a identității în funcție de context¹⁹. Aceasta se desfășoară când la nivel individual, - prin atributile socio-economice și comportamentale - când la nivel grupal, holist - în funcție de categoria "băstinași" - cu nuanțe etniciste prin modul de definire a acestei categorii. Ambele situații se pare că se plasează într-un spațiu al echivalențelor cu nuanțe ideologice²⁰, făcând dificilă orice afirmație și punând la îndoială de fapt orice propoziție cu caracter de concluzie.

Într-o discuție avută cu o persoană străină (de această țară) am fost întrebătă care este tema lucrării mele și am răspuns prompt: "Negocierea identității la tigani." Replica a urmat imediat: "Îți plac tiganii?". Am zis că nu. "Bine, și atunci cum poți să-l faci lucrarea de diplomă pe această temă? De fapt, eu n-am întâlnit nici un român căruia să îi place tiganii..." Atunci, contrariat, am răspuns: "Dar îmi plac unii din cei cu care am vorbit, doar am petrecut acolo 5 săptămâni, cu unii am stat la aceeași masă și am spus glume... îmi plă-

ceau, chiar și iubeam." Apoi mi-am dat seama de ambiguitatea discursului meu. Agățat de afirmația ei anterioară și cu mintea puțin limpezită am spus, după o pauză: "Nu-mi plac pentru că sunt român și am aceleași sentimente ca toți ceilalți, dar îmi plac cei cu care am vorbit, ca om care am stat printre ei și am încercat să-i înțeleag." Zâmbind ea mi-a replicat: "Vezi că de fapt tu ești cel care își negociază identitatea în raport cu ei..."

M-am gândit mult la această discuție, în primul rând la ceea ce am spus eu. "Negocierea identității mele în raport cu ei" a fost în mod explicit făcută succesiv în termeni holiști, apoi individualiști, întâi m-am folosit de stereotipuri generale de tip: "tiganii sunt răi, urăți, etc." sau "românilor nu le plac tiganii", pentru ca ulterior să mă plasez la un nivel individual al interacțiunii și să spun că în fond nu erau chiar atât de răi - măcar cei pe care i-am întâlnit. Inconveniența pare a fi în faptul că nu mă gândesc la cei pe care i-am întâlnit pe teren ca la "tiganul generic". Și, în fond, ce este acest "tigan generic"? Sau există așa ceva? În unele împrejurări pare a fi un străin plăcut, este trubadurul sau vagabondul romantic, altă dată este hoț, lenș, exponent al defectelor umane cumulate.

În fapt identitatea lor se prezintă în nuanțe de gri; nu se poate spune - datorită caracteristicilor speciale și multitudinii de atrăbute (marcatori) implicați - acesta este tigan, acesta nu este tigan. Identitatea se sparge în tot atâtea contexte și/sau circumstanțe, accentuează una sau alta dintre caracteristici, joacă în același timp în registrul individualist sau holist. Iar poziția observatorului în întreg acest context este departe de a fi neutră.

Revenind, în contextul dat al dinamicii grupale din satul Cristian, poziția grupului de romi este cu totul specială, iar mobilitatea lor identitară este potențată și de caracteristicile și experiența istorică particulară. Etnicul devine un obiect al negocierii și construcției sociale, iar Cristian

este unul din locurile în care acest fapt transpare din întreaga viață socială.

Note și bibliografie

- Denumirea derivă din grecescul *Atinganoi* care înseamnă *de neatins*. (E. Pons). Acestui apelativ î se asociază de multe ori o nuanță peiorativă. În această lucrare vor fi folositi ambii termeni - tigani sau romi - pentru a desemna populația studiată.
- Etnicul* este dat aici - și în întregă lucrare - de definiția lui Abou Selim care deprinde două caracteristici ce dău sens etnicului: gestiunea rădăcinilor comune și cod cultural comun împărtășit. O completare importantă este aceea a definiției dată de Y. Bromlei (1976) care adaugă acestor caracteristici "conștiința unității sale (a grupului etnic n.m.) și a alteritatei sale vis-a-vis de ansambluri asemănătoare".
- De obicei în limbajul curent ideologia se asociază dogmatismului. Este o eroare de semnificații introdusă probabil de folosirea termenului în sens restrâns.
- Slavoj Zizek, 1989, p. 87.
- Chiar această lucrare nu este de loc la adăpost de capcanele unei nuanțe sau chiar semnificații ideologice, măcar prin însuși subiectul ei.
- Pentru aprofundarea problemei, vezi Michel Wieviorka Spatiul rasismului.
- Roosens, 1980, p. 12.
- Wieviorka, 1994, p. 57.
- Wieviorka, 1994, p. 56. Pentru aprofundarea fenomenelor de segregare, discriminare sau violență, vezi același autor.
- Definiția oferită de C. Bromberger stereotipului etnic este: "judecată de valoare, transmisă prin tradiție, afilată în - și în afara - grupului", definiție ce va fi retinută în demers.
- Pentru detaliere vezi Tajfel (1992) și S. Chelcea (1995).
- J. A. Perez, F. Dasi, 1996, p. 67.
- vezi studiul asupra "Stereotipurilor Etnice la Români" în S. Chelcea, Personalitate și societate în tranziție, SC Știință & Tehnică SA; 1994. În lucrare se arată că în decurs de 5 ani (1988-1985), există schimbări - nu esențiale - în ceea ce privește stereotipurile asupra poporului român. "Aceste constatări susțin aprecierea că stereotipurile etnice sunt influențate de contextul social-politic, ca ele (...) prezintă o anumită flexibilitate. (ibid. 255).
- Pentru detaliere vezi E. Lorenzi-Cioldi, Willem Doise 1996; Tajfel 1975.
- E. Lorenzi-Cioldi, Willem Doise 1996.
- "Tiganii între ignorare și îngrijorare", 1993, coord. Elena Zamfir, Cătălin Zamfir.
- Hannah Arendt, 1994, p. 81.
- În termenii lui L. Dumont.
- M. Wieviorka, 1994, p. 53.
- Aici trebuie menționat că acest caz nu este singular.
- În acest punct trebuie amintită perspectiva interacționistă de abordare a relațiilor intergrupale sau trecerea de la funcție la semnificație, inaugurată de E. E. Evans-Pritchard "pentru a relativiza grupurile și a reliefa faptul ca ele există plecând de la relațiile reciproce" (L. Dumont: 1994, XVI).
- Informațiile cuprinse în acest paragraf sunt preluate din J.-P. Liegeois, "Tsiganes et Voyageurs", 1985, Conseil de la Cooperation Culturelle, Strasbourg.

23. Migrația spre Nordul continentului a început în secolul al XVI-lea, iar în Rusia au pătruns prin Sud, cam în aceeași perioadă.
24. J-P Liegeois, 1995, p. 14.
25. Pentru sensul acestor concepte vezi M. Wieviorka, 1994.
26. Problema auto și heteroidentificării fiind centrală în lucrarea de față, se va reveni cu comentarii asupra ei.
27. Estimarea este făcută operându-se o stratificare a populației de tigani după criteriile și natura auto- și heteroidentificării astfel:
- a) Romi care prezintă toate caracteristicile etnice tradiționale și se identifică drept romi în toate contextele...
  - b) Romi având toate caracteristicile de viață ale etniei dar care se autoidentifică drept tigani numai în contexte informale.
  - c) Romi "modernizați" - mod de viață schimbat în sensul ridicării standardului de viață - autoidentificați ca romi în toate contextele și heteroidentificați "în virtutea auto-identificării lor"
  - d) "Romi 'modernizați', la fel ca la punctul anterior, care tind să nu se mai autoidentifice ca romi, sau o fac în mod fluctuant, și pe care ceilalți îi pot sau nu identifica, ca romi.
  - e) Romi integrati total în populația majoritară care nu mai sunt auto- sau heteroidentificați ca atare.
28. Hasdeu B.P., *Archiva istorică a României*, tom III, București, 1867.
29. E. Pons, 1995, p. 16.
30. ibid. p.19.
31. *Gadje*- termenul prin care tiganii desemnează o persoană ce nu aparține etniei lor.
32. ibid. p.29.
33. În lucrarea "tiganii între ignorare și îngrijorare" sunt identificate câteva trăsături ale unui mod specific de viață al romilor, incluzând modul de obținere a resurselor necesare vieții, modul de relaționare, solidaritatea internă de grup, considerente legate de familie, gospodărie etc. (v. pp.28-36).
34. ibid. p.36.
35. Dintre grupurile lor amintim: "Ursari", "Rudari sau Aurari", "Lingurari", "Lăici", "Vâtrasi", "Fierari", "Spoitori", "Căldărari", etc.
36. vezi și E. și C. Zamfir, 1993, p.57.
37. Aproximarea procentelor etnicilor români și romi este justificată de faptul că pentru identificarea celor din urmă am folosit aprecierile făcute de medicul satului. Acestea, din perspectiva propusă de lucrarea de față, au o anumită marjă de incertitudine, comentată de altfel în continuare.
38. Barth: 1969, p.16.
39. vezi anexa 1. Chestionarul a fost aplicat pe un eșantion de 110 persoane. Eșantionul a fost realizat pe cote folosind ca unică grupare "etnia".
40. Tajfel 1981, p. 264.
41. interviurile au fost slab structurate și efectuate repetat. Vezi anexa 6.
42. vezi și analiza făcută de S. Zizek pentru termenul "Evreu", (Zizek, 1994, pp. 48-49).
43. E. Pons 1995, pp. 81-82.
44. vezi anexa 2. De menționat este faptul că scara nu este formată - precum scala tip Bogardus - din indici cumulativi, fiecare având o semnificație de sine stătătoare.
45. vezi anexa 3 pentru tabelele cu rezultate complete.
46. diferența dintre răspunsurile de toleranță

ROMII - CONSTRUCȚIE IDENTITARĂ

totală dintre situațiile de acceptare și neacceptare apar datorită nuantei întrebării.

47. anexa 4.

48. E. Pons, 1995, p. 116.

49. Aici trebuie amintit faptul că în cadrul

interviurilor de cele mai multe ori cei hetero-identificați ca romii spuneau despre ei că sunt tigani, pe când în momentul aplicării chestionarelor majoritatea se declarau români.

50. vezi p. 35.

- Arendt, Hannah, 1994, *Originile totalitarismului*, Ed. Humanitas, București.
- Barth, Frederick, 1969, *Ethnic groups and boundaries*, Universitetsforlaget, Norway.
- Bromberger, Christian, 1988, "Comment peut-on être Rastî? - Contenus, perceptions et implications du fait ethnique dans le Nord de l'Iran" în *Colloques internationales, Le fait ethnique en Iran et en Afghanistan*, Ed. du CNRS, Paris.
- Chebel, Malek, 1986, *La formation de l'identité politique*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Chelcea, Septimiu, 1994, *Personalitate și societate în tranziție*, SC Știință & Tehnica SA, București.
- Evans-Pritchard, E.E., 1994, *Les Nuer*, Ed. Gallimard, Paris.
- Liegeois, Jean-Pierre, 1985, *Tsiganes et Voyageurs*, Conseil de l'Europe, Section des publications, Strasbourg.
- Neculau, Adrian și Ferreol, Gilles, coordonatori, 1996, *Minoritari, Marginali, Excluși*, Ed. Polirom, Iași.
- Perez, Juan Antonio, DASI, Francisco, 1996, "Reprezentările sociale ale grupurilor minoritare" în *Psihologia socială, Aspecte contemporane*, coord: Adrian Neculau, Ed. Polirom, Iași.
- Roosens, E.E., 1989, "Creating ethnicity" în *Frontiers of Anthropology*, vol.V.
- Selim, Abou, 1981, *L'identité Culturelle. Relations interethniques et problèmes d'acculturation*, Ed. Anthropos, Paris.
- Tajfel, Henri, 1981, *Human groups and Social Categories*, Cambridge University Press.
- Wieviorka, Michel, 1994, *Spațiul răsimului*, Ed. Humanitas, București.
- Zamfir, Elena și Cătălin, coordonatori, 1993, *Tiganii între ignorare și îngrijorare*, Ed. Alternative, București.
- Zavalloni, Marisa, 1973, "L'identité psychosociale, un concept à la recherche d'une science" în *Introduction à la psychologie sociale* sous la direction de Serge Moscovici, Librairie Larousse, Paris.
- Zizek, Slavoj, *The Sublime Object of Ideology*, Ed. Verso, London.
- Zizek, Slavoj, *Metastasis of Enjoyment*.